

Поліна ХАРЧЕНКО
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОГО СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ

Сьогодні визначення перспективних напрямів щодо подальших наукових досліджень в галузях культурології та мистецтвознавства є одним з важливих завдань названих галузей наукового знання, вирішення якого має стати фундаментом їх подальшого становлення й розвитку. Втім, питання взаємозв'язків, взаємовпливів сучасних векторів розвитку культури як цілісності висвітлюється нині, на наш погляд, недостатньо глибоко, адже увагу науковців зосереджено на окремих аспектах становлення культури ХХІ сторіччя, серед яких питання глобалізації та збереження національної ідентичності, єдність класичного та новітнього в культурі, спрямованість на діалог між художнім твором, автором та сприймаючими як одна з важливих ознак нинішніх мистецьких процесів, функціонування й розвитку мистецтва в умовах ринкових відносин, самоусвідомлення й саморозвитку людини в культурному середовищі, процесів синтезу й інтеграції в мистецтві тощо.

Окрім того, гострі дискусії фахівців спричинені необхідністю і, водночас, складністю визначення специфічних семантичних та онтологічних характеристик, а також спробами аналізу категоріального апарату сучасної культури. Продовжується пошук ефективних методів взаємодії теоретичних і практичних культурологічно-мистецтвознавчих напрацювань, порушуються питання організації й самоорганізації культурно-мистецької діяльності, оцінки інновацій у сфері сучасної культурної та освітньої політики в Україні. Також певною мірою досліджується науковий і творчий спадок видатних діячів різних галузей культури і мистецтва України минулого й сучасності.

Викладене вище дає підстави висловити думку, що визначення домінуючих шляхів подальшого становлення вітчизняної культури, з урахуванням основних світових тенденцій, є актуальним аспектом наукового пошуку, а точка зору, запропонована в статті, знаходиться у безпосередньому взаємозв'язку з важливими науковими та практичними завданнями сьогодення, що підтверджується результатами аналізу основних положень останніх досліджень і публікацій, присвячених заторкнутим нами питанням. Наголосимо, що наша увага зосереджується, передусім, на аналізі перспективних напрямів розвитку мистецької складової теперішнього соціокультурного простору.

За висновками вітчизняних дослідників, нинішні глобалізаційні перетворення, утвердження інформаційного суспільства, розвиток ринкових відносин вимагають високого рівня культури окремої особистості та нації в цілому. Цей рівень передбачає показники багатьох чинників, серед яких першість належить таким галузям людської діяльності, як наука, освіта і мистецтво. Не зважаючи на складнощі розвитку згаданих сфер у вітчизняному соціокультурному просторі, науковці закликають на державному й суспільному рівні докласти великих зусиль до збереження інтелектуального потенціалу нації, підтримувати талановиту молодь України, створювати необхідні умови творчого розвитку особистості, досягати практичної реалізації гуманістичних положень, концепцій, ідей розвитку людської індивідуальності тощо. При цьому підкреслюється, що важливим є проведення подальших наукових розвідок в галузі культурології, зокрема розробка її методології на фундаменті людиномірності, адже саме людинотворча сутність культури є плідним підґрунтям еволюції людства, передумовою успішного вирішення екологічних, соціально-економічних, морально-етичних проблем сьогодення [1; 2; 3].

Ще з початку минулого сторіччя й дотепер філософи, антропологи, культурологи обґрунтовують різні концепції культури і вважають важливим визначення нових шляхів інтерпретації останньої, серед яких символізм, слов'янське культурне відродження (М. Бердяєв, Ф. Зелінський, В. Іванов, А. Немов, П. Флоренський та ін.), ідеї натуралізму й християнського оновлення культури (В. Вейдле), символічної філософії (Е. Кассіер) та онтології (Х. Ортега-і-Гасет, М. Хайдеггер), визначення діалогічної природи культури, тобто розуміння культури як діалогу, зустрічі «Я і Ти», діалогу культур (М. Бахтін, В. Біблер, М. Бубер), напрямів й течій семіотики культури (Р. Барт, Ю. Лотман, Ч. Моррис, М. Петров, Ч. Пірс, А. П'ятигорський, Ф. Соссюр, В. Топоров, Б. Успенський, М. Фуко), інші ідеї «нової філософії» — постмодернізму та нового нігілізму (В. Велш, Л. Вігенштейн, Ж. Ліотар, Х. Хейзинга) [4].

Активні пошуки в згаданих напрямках провадять сучасні зарубіжні дослідники, зокрема Р. Еджертон, Р. Інглхарт, Д. Ландес, Г. Ленц, С. Ліндсей, К. Монтанер, Л. Пай, Д. Сакс, Ф. Фукуяма, С. Хантингтон, Л. Харрисон, Р. Шведер та інші вчені, праці яких присвячені питанням розвитку культури та впливу її чинників на економічні й суспільно-політичні процеси у різних країнах світу.

Вважаємо за доцільне прислухатися до роздумів директора Інституту культурних перетворень Школи Флетчера при Університеті Тафтса (США), професора Л. Харрисона, який вважає культуру силою, що визначає здатність країни, її нації до прогресивного розвитку. При цьому він обґрунтовує десять найбільш важливих ціннісних установок, що мають домінувати у прогресивному суспільстві, серед яких спрямованість у майбутнє,

схвалення працелюбності та успіху як результату наполегливої праці, бережливості та обережності у фінансових питаннях, дбайливе ставлення до розвитку освіти, яка має бути ключем до прогресу, доступною і якісною, підтримка талантів, розвиток здібностей особистості, суспільна солідарність, суворість етичних норм, справедливість та чесність як первинні в людських особистості та суспільних стосунках, толерантність у питаннях віросповідання та розосередженість влади [5, с. 294 — 295].

Професор університету м. Сарагоса (Іспанія) Б. Хюбнера переконаний, що важливою передумовою стабільного розвитку культури суспільства є самореалізація людини, яка неможлива за відсутності високих цілей, ідеалів, значних смислів життя й діяльності. Адже коли людина не прагне досягнення висот духу й творчості, настає інтелектуальна і почуттєва стагнація, яка унеможливує особистісний саморозвиток, спричиняє душевну пригніченість, відчуження, що, в свою чергу, змушує людину поводитися неприродно, руйнівно щодо себе і навколишнього середовища [6; 7].

Зазначимо, що незважаючи на розкриття тих чи інших гострих проблем гуманітарної сфери в сучасних дослідженнях з культурології та мистецтвознавства, на наш погляд, питання визначення генерального, найбільш важливого перспективного напрямку розвитку вітчизняного соціокультурного простору, зокрема з урахуванням мистецької складової, досліджене недостатньо.

Тому переконані в необхідності вирішення цієї задачі, що дозволить висвітлити нові аспекти аналізу основ культуротворення і відіграватиме важливу роль у побудові методологічного фундаменту для проведення подальших наукових досліджень та експериментальної діяльності в галузях сучасної культурології й мистецтвознавства.

Ще на початку ХХІ сторіччя відомий філософ Г. Щедровицький відмічав, що майбутнє починається з перспективного мислення, тобто майбутнє кожної людини та нації в цілому залежить від специфіки та особливостей мислення, методологічного фундаменту осягнення навколишнього світу, що має бути системним та дієвим. У свою чергу, особливості мислення визначають людську поведінку. Сукупність поведінкових реакцій кожної людини в соціальному контексті, в аспекті суспільного розвитку визначає ту реальність буття, яку ми маємо сьогодні.

Для того, щоб досягти нових етапів майбутнього, варто змінити застарілі світоглядні умовисновки, замінивши їх актуальними, своєчасними, потрібними майбутньому. Згаданий дослідник був переконаний, що суспільство майбутнього має органічно поєднати в собі оточуючий, природний світ та створений, техногенний, а культурна історія людства стати невідокремленою складовою геоприроди, біологічної природи людини, соціуму та створених людиною технологій. Ця єдність має утворитися як в індивідуальній, так і в суспільній свідомості й стати підґрунтям мислення людини ХХІ ст.

Також важливим є дотримання принципів гуманізації культури, втілення антропологічного підходу до розвитку окремого індивіда і суспільства. Можна цілком погодитись з твердженням Г. Щедровицького про те, що головною цінністю будь-якого наукового знання — як технічного, так і гуманітарного, є людина. Врешті-решт, неабияке значення для подальшого соціокультурного розвитку має достаток і здоров'я кожної людини, і немає вищого завдання для науки, аніж внести свій доробок, своє слово у досягнення людиною найвищих щаблів процвітання на цій планеті [8].

Тут також варто згадати про те, що ще на початку минулого сторіччя у своїх працях з питань майбутнього розвитку науки В. Вернадський висловлював думки щодо перспективи об'єднання, злиття людства в неподільну культурну спільноту, певною мірою передбачивши сучасну тенденцію глобалізації. Таким чином, майже століття тому науковець зі світовим ім'ям обґрунтував необхідність подальшого розвитку людського інтелекту і творчих здібностей, місця і ролі наукового знання в еволюційних процесах. Вчений був переконаний у винятково важливій ролі культури і науки як впливових чинників геологічної історії Землі. Єдність людства В.Вернадський вважав принципом, що відповідає законам природи, тому в об'єднанні всього людства академік вбачав перспективний напрям еволюції, заздалегідь передбачений і спланований мудрою природою, адже, на його переконання, саме людина, у єдності з однодумцями, озброєна науковою думкою та передовою технікою здатна перетворити світ на краще.

А ось керуватися при цьому людина має не власним зиском, матеріальним прибутком, пошуком задоволення власних потреб за будь-яку ціну, а добросовістю, жертовністю, наполегливою працею, високими моральними установками і людяністю. На переконання вченого, справді наукова думка завжди конструктивна і не може слугувати руїнації навколишнього середовища та нести хаос. Підкреслював В. Вернадський також унікальність, винятковість людської особистості, яка меншою мірою, ніж всі інші живі істоти, залежить від зовнішніх умов і тому здатна до вдосконалення останніх шляхом наукової та художньої творчості [9].

Не викликає заперечень, що мислення та діяльність людини побудовані на її почуттєвому, суб'єктивному досвіді. Зрозуміло, індивід може аналізувати й синтезувати лише те, для чого в його досвіді достатньо конкретних знань, отриманих шляхом суб'єктивного, індивідуального переживання того зовнішнього, що людина сприймає. Якщо проаналізувати розвиток поняття «ідеал людини» в різні історичні часи, стає помітною еволюція уявлень про нього від індивіда як такого, особистості як сталої системи світоглядних орієнтирів, якостей, цінностей і готовності дотримуватися цих орієнтирів за будь-яких обставин, — до людини мислячої, готової до адаптації та успішної життєдіяльності у світі, що постійно змінюється.

Нагадаймо, що серед найсучасніших тенденцій щодо визначення поняття культури домінує не прагнення визначити саму категорію, а розкрити, інтерпретувати її зміст, сутність. Тобто нині науковців цікавить, передусім, смислове значення культури, що полягає у спільному для всього людства способу виживання людини як виду. Цей спосіб, ймовірно за все, має безпосереднє відношення до людського духу, сила якого упродовж всього періоду її існування складала підґрунтя життєдіяльності й життєтворення людини в часі й просторі. Саме духовна складова людини дозволяє їй реалізувати надзвичайно важливу людську здатність — вдосконалення себе й довкілля, де єдність інтелекту, волі й високої внутрішньої моральності мають створити фундамент подальшої еволюції людства [4, с. 366 — 367].

Культура пізнає себе через людину, адже розвиток і самоідентифікація культури тісно пов'язані з творчим розвитком кожної особистості, яка від природи має здатність до самоусвідомлення, самовдосконалення й саморозвитку. З цього приводу М. Бахтін поділився думками щодо зв'язку процесу творчості з відродженням, у тому числі — відродженням культури, традицій, наданням нової інтерпретації, нового життя тим чи іншим явищам навколишнього світу [4, с. 283].

Наразі відомо, що саме творчість — це шлях до пізнання людиною самої себе, самореалізації «власного Я» в культурному контексті певної нації, цілого світу та історичної доби. Отже, процеси саморозкриття, самоідентифікації особистості реалізуються на інтелектуально-когнітивному, емоційно-почуттєвому та естетичному рівнях у певному контексті епохи. Це відбувається як у вимірах індивідуальності, так і на рівні суспільства, соціуму, нації, людства в цілому [10].

Невипадковим, на наш погляд, є той факт, що на відміну від нещодавнього минулого, нині в самому понятті «творчість» вбачається здійснення власного, особистісного відкриття чогось нового для самої людини: творчість, як високий стан духу, передбачає особисте відкриття і його презентацію світові. Слід відрізнити ці відкриття від проявів креативності — творчості на «побутовому» рівні, що спрямована на оригінальне вирішення завдань повсякденного життя і винайдення найбільш простих та дієвих рішень в різних життєвих ситуаціях.

Необхідність розвитку креативності особистості пов'язана з необхідністю опанування та інтегрування у буденність значної кількості розмаїтої нової інформації, обсяг якої постійно збільшується завдяки сучасним технологіям, мережі Інтернет, соціальним мережам тощо; зумовлена тенденціями прагматичного підходу до використання результатів творчої діяльності, які стали особливо помітними у другій половині ХХ ст. і зберігають актуальність до цього часу; вимагає нестандартних поведінкових реакцій, вміння швидко адаптуватися до навколишнього світу, що постійно змінюється, і отримати від цього конкретний, практичний результат у вигляді підвищення соціального статусу, закріплення позитивного іміджу, підвищення рівня впливу та авторитету [11].

Це вимагає не лише впевненості у власних творчих силах, бажання творити, володіння технічними основами мистецької діяльності, а й уміння розмовляти з оточуючим світом сучасною, інформаційно-технологічною мовою, тобто необхідною є наявність розвинених комунікативно-технологічних умінь. У наш час відбуваються унікальні процеси утворення гармонійної єдності, узгодженості і потужного взаємовпливу процесів творчості й технологічності, що зумовлено потребами мистецької практики.

Як вважають фахівці, високі темпи особистісного й професійного розвитку сучасної людини зумовлені швидкістю і рівнем зростання високих технологій, що нині становлять основу еволюційних процесів матеріального світу. Істотною передумовою такої творчо-технологічної єдності є необхідність збереження національної ідентичності у сучасну добу глобалізації: володіння сучасними мистецькими й педагогічними технологіями сприятиме мистецькій комунікації на міжнародному рівні та інтеграції кращих надбань вітчизняного мистецтва у світовий освітньо-культурний і мистецький простір.

Також актуальним напрямом розвитку сучасного соціокультурного простору є здійснення комунікативної взаємодії між усіма учасниками процесу культуротворення, усіма його складовими і компонентами, адже нині на практичному й теоретичному рівні спостерігаємо активні повсякденні процеси інтеграції й синтезу між різними видами, жанрами, стильовими течіями та напрямками мистецтва, науки й техніки, окремої людини і суспільства в цілому. Комунікація сьогодні — це одночасно умова, спосіб та принцип виживання людської цивілізації в цілому і окремої людини, зокрема. Тут знов пригадується пророчі слова В. Вернадського про те, що у майбутньому швидкість людської комунікації надзвичайно зросте і це явище стане важливим фактором еволюції.

Окрім того, взаємозв'язок структурних складових культурного розвитку реалізується й на міжгалузевому рівні: дедалі гучніше звучать припущення дослідників щодо перспектив інтегративних наукових досліджень — таких, де наука тісно взаємодіє з мистецтвом, загадковими феноменами, появу яких неможливо можна пояснити лише логікою. До речі, В. Вернадський вважав, що не логіка, а натхнення та інтуїція є потужними каталізаторами нових наукових відкриттів. Також і творці, які працюють у напрямках актуального мистецтва, відмічають необхідність використання в творчій роботі особливих засобів, високотехнологічних матеріалів (наприклад, нанотехнологій), зроблених на фундаменті найостанніших досягнень світової науки.

Ще одним з важливих напрямів розвитку сучасного культурного простору є звернення до існуючого історичного досвіду різних культур, що створює факт міжкультурного діалогу. В цьому аспекті на особливу увагу заслуговує ще один зріз комунікації: діалог мистецтва і людини, в якому людина, орієнтуючись на найвищі естетичні, моральні категорії, має знаходити джерело самовдосконалення й духовного зростання, про які йшлося вище.

На жаль, нині часто можна спостерігати той прикрий факт, що замість найвищих естетичних та морально-етичних ідеалів в системі ціннісних орієнтацій людини найвищі позиції займає прагнення задоволення, бажання справити зовнішнє враження, за будь-яку ціну привернути до себе увагу соціуму; першочерговим стає матеріальний компонент людської діяльності, процвітає «споживання заради споживання», простежується легковажне ставлення до проблем екології тощо. За таких умов змінюється й мистецтво, яке перестає функціонувати як підґрунтя розвитку найкращих людських здібностей, натомість — спрямовується на епатування глядача за будь-яку ціну. Все це призводить до душевного виснаження людини і нівелювання її як особистості. Тут варто зауважити, що саме про такий невтішний сценарій стосунків між людиною й результатами її діяльності — культурою, писав свого часу М. Бахтін, вважаючи, що культура, створена людиною, стала незалежною від свого творця і поступово перетворилася з інструменту людського самоствердження на силу, спрямовану на самозаперечення й саморуйнацію людини [12].

Підсумовуючи сказане, вважаємо, що орієнтація культурного розвитку на покращення рівня життя кожної людини, її повноцінного існування має стати генеральним напрямом, за яким слід розвивати методологію як науки в цілому, так і культурології й мистецтвознавства, зокрема. Повністю погоджуємося із сучасною позитивною оцінкою тенденцій подальшого розвитку культурологічної науки в напрямі реалізації антропологічної концепції, спрямованої на гармонійне співіснування природи і людини, людську толерантність, духовність, усвідомлення важливості формування у молоді ціннісних орієнтацій, прагнення до творчої самореалізації, основу яких побудовано на кращих зразках художньої культури людства.

При цьому виключно важливою є увага держави до підвищення рівня якості освіти, медицини, мистецьких та культурних установ і організацій. У перспективі проведення подальших наукових розвідок щодо майбутнього розвитку культури має скласти потрібне суспільству підґрунтя вирішення нагальних економічних, успішно-політичних, морально-етичних проблем сьогодення.

1. Культурологічна думка. — 2012. — № 5.

2. *Богущий Ю. П., Андрущенко В. П., Безвершук Ж. О., Новохатько Л. М.* Українська культура в європейському контексті / За ред. Ю.П.Богущого. — К., 2007.

3. Методологічні проблеми культурної антропології та етнокультурології: Зб. наук. праць / Б. А. Головки, С. Д. Безклубенко, В. П. Капелюшний, А. О. Ручка, Г. П. Чміль та ін. — К., 2011.

4. История культурологии / Под ред. А. П. Огурцова. — М., 2006. — С. 282–380.

5. Культура имеет значение: Каким образом ценности способствуют общественному прогрессу / Под ред. Л. Харрисона и С. Хантингтона. — М., 2002.

6. *Хюбнер Б.* Моя чужість/нездужання щодо культурології: рефлексія з іншої (західної) точки зору // Культурологічна думка. — 2011. — № 4. — С. 11–13.

7. *Huebner B.* Der de-rojierte Mensch: Meta-physik der Langeweile. — Wien, 1991. — S. 43–78.

8. *Щедровицкий Г. П.* Будущее есть работа мышления и действия // Вопросы методологии. — 1994. — № 3/4.

9. *Вернадский В. И.* Научная мысль как планетное явление. — М., 1991.

10. *Личкова В. А.* Мистецька самоідентифікація в художній творчості // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв: Наук. журнал. — К., 2011. — № 1. — С. 3–5.

11. *Медникова Г. С.* Креативность в пространстве современной культуры // Культурологічна думка. — 2011. — № 4. — С. 133–139.

12. *Бахтин Н. М.* Статьи. Эссе. Диалоги. — М., 1995. — С. 43–46.

Анотація. В статті проаналізовано основні напрями подальшого розвитку вітчизняного соціокультурного простору, обґрунтовується важливість міжкультурного діалогу, самовдосконалення особистості, необхідність державної підтримки освітньо-культурних процесів розвитку суспільства.

Ключові слова: культурологія, соціокультурний простір, антропологічна концепція, гуманістична спрямованість, творчість, діалогічна комунікація.

Аннотация. В статье проанализированы основные направления дальнейшего развития отечественного социокультурного пространства, обоснована важность диалога между различными культурами, самосовершенствования личности, необходимость поддержки образовательно-культурных процессов развития общества на уровне государства.

Ключевые слова: культурология, социокультурное пространство, антропологическая концепция, гуманистическая направленность, творчество, диалогическая коммуникация.

Annotation. The main directions of further development of the national sociocultural expansion are analyzed, the importance of the dialog between different cultures, personal self-improvement, the sanction's necessity of educational and cultural processes of the society development at the nation-wide level are proved in the article.

Keywords: culturology, sociocultural expansion, anthropologic conception, humanistic orientation, creativity, dialogic communication.